

Non-verbaal gedrag spreekt

Ad van der Heijden

Minstens 70 procent van de communicatie vindt plaats door middel van lichaamstaal. Vaak staan we eigenlijk niet stil bij de impact daarvan. Een leerkracht kan door zorgvuldige waarneming van niet-verbale signalen mede inzien wat er in een kind omgaat.

Je eigen interactiestijl roept bij kinderen bepaald gedrag op, houdt het in stand of versterkt het. Dat kan positief, maar ook negatief uitpakken. Voor een leerkracht is het van belang om te weten waarop en hoe een leerling of een groep goed reageert.

Alle gedrag is communicatie

'Gedrag bezit een eigenschap die nauwelijks fundamentele zou kunnen zijn en derhalve vaak over het hoofd wordt gezien: gedrag heeft geen tegenstelling. Er bestaat m.a.w. niet zoiets als niet-gedrag, of, om het nog eenvoudiger te stellen: men kan zich niet *niet* gedragen.' (Watzlawick, 1987) Gesproken woorden of stilzwijgen, beide hebben berichtwaarde. Niet reageren is óók communiceren.

In de ontmoeting met anderen gebruiken we dus onontkoombaar ook ons lichaam als communicatiemiddel. Lichaamstaal kan wat je zegt ondersteunen of tegen spreken. Als je lachend 'Ik haat je' zegt terwijl je onder tusschen je armen naar iemand uitstrekt, betekent dat het tegenovergestelde. De non-verbale boodschap wordt bijna altijd opgevat als de ware. Het heeft te maken met het feit dat mensen meestal beter kunnen liegen in woorden dan in lichaamstaal. Op de dvd van Desmond Morris (1994) zijn er mooie voorbeelden van te zien. Mensen zijn zich sowieso weinig bewust van hun non-verbale gedrag en toch spreekt het blijkbaar boekdelen. Het meeste non-verbale gedrag is aangeleerd. Bepaalde gebaren kunnen in verschillende landen een totaal verschillende betekenis hebben. Zie voor sprekende voorbeelden daarvan wederom de documentaire van Morris. Daartegenover staat dat sommige gezichtsuitdrukkingen zijn aangeboren. In onderling verschillende culturen worden de gelaatsuitdrukkingen voor belangstelling, vreugde, verrassing, angst, woede, pijn, schaamte of afschuw feilloos herkend.

• Fotografie Hanneke Verkleij

Een gezichtsuitdrukking kun je alleen duiden als je de context kent

Non-verbaal gedrag spreekt

Elke leerkracht legt wel eens een hand op de arm of schouder van een kind. Zo'n non-verbaal signaal zegt op zich weinig. Het kan betekenen dat hij wil dat het kind zwijgt. Het kan ook een aandachtvragend gebaar zijn – zo van 'luister eens' – of een troostend gebaar. Zo'n los signaal op zich heeft dus geen betekenis. Signalen dienen te worden geïnterpreteerd binnen de context waarin het gedrag plaatsvindt. Net als in de verbale taal bestaat de lichaamstaal uit een geheel van losse signalen die pas betekenis krijgen in samenhang. Bij het waarnemen van signalen van kinderen is het daarom ook van belang om te weten in welke context dit kind zo reageert. Dan kun je het lichaamssignaal op de juiste wijze interpreteren en er adequaat op reageren.

De grootste fout:

de interpretatie van één enkel gebaar

los van

- > de andere (non-)verbale signalen
- > de personen in de interactie
- > de omgevingscontext

Door zorgvuldige waarneming van de niet-verbale signalen kan je als leerkracht beter leren inzien wat er in het kind omgaat. Hierdoor ontwikkel je een grotere alertheid en sensitiviteit voor de lichaamstaal van de leerlingen in je groep met het gevolg dat je signalen bij de kinderen waarneemt en de emotionele betekenis daarvan kunt onderkennen. Het gaat dus om het waarnemen van de signalen, het juist interpreteren ervan en het juist inschatten van de emotionele betekenis.

In je reactie sluit je daarop aan: responsief zijn. (Van den Heijkant, 2000)

Het is wel belangrijk dat je in je reactie zoveel mogelijk eenduidige signalen afgeeft. De verbale boodschap dient in overeenstemming te zijn met de lichaamstaal: 'een congruente boodschap overbrengen'. Lichaamstaal en gesproken taal moeten dus hetzelfde zeggen.

Om lichaamstaal juist te kunnen interpreteren dien je:

- gebarencomplexen te observeren. Het gaat om een samenstel van gebaren. Bijvoorbeeld: '(...) als iemand wil laten weten dat hij twijfelt, kan hij dit doen door gebruik te maken van een bekend gebarencomplex: hij trekt zijn schouders in zijn nek, spreidt zijn handen voor zich uit waarbij hij zijn duimen naar buiten draait, en trekt zijn mondhoeken als een hoefijzer omlaag.' (Van Marwijk, 2009)
- een congruente boodschap af te lezen. Is wat er wordt gezegd en wat het lichaam toont in overeen-

stemming met elkaar? Zeggen dat je een grapje van een kind leuk vindt en ondertussen niet glimlachen en je wenkbrauwen erbij optrekken is bijvoorbeeld niet in overeenstemming met elkaar. Dat is een incongruentie.

- de lichaamstaal in de omgeving en context van de communicatie te plaatsen. De uitdrukking van twijfel van een kind dat een vraag van de leerkracht krijgt, kan bijvoorbeeld een andere reactie in de context van de hele groep verlangen dan in een individueel gesprekje.

Pas na juiste interpretatie is adequate afstemming van je eigen gedrag mogelijk op de ondersteuning en uitdaging die een kind nodig heeft.

Zoals het wel eens gaat

In het kringgesprek begint Saake te vertellen over zijn bezoek aan de kinderboerderij en de dieren die hij daar heeft gezien. Juf Karen merkt dat Angelieke zit te schuiven en aan de trui van Rik plukt. Ze kijkt dus weg van Saake en vestigt haar blik op Angelieke. Die heeft dat niet in de gaten en pakt de hand van Rik. Hij trekt terug, maar dan tekent ze met een vinger op Riks been. Juf Karen blijft kijken naar Angelieke, want ze wil haar aandacht vangen om haar met haar blik en zonder woorden te corrigeren. Maar Angelieke gaat door en nog langere tijd kijkt juf niet naar Saake. Die wordt er onzeker van. 'Vertel maar verder hoor, Saake,' zegt juf terwijl ze naar Angelieke blijft kijken. Juf brengt hiermee 'een incongruente boodschap' over naar Saake. 'Verder weet ik het niet meer,' sluit Saake zijn bijdrage aan het kringgesprek snel af. Grote kans dat hij nog veel meer wilde delen in dit gesprek, maar hij voelt aan dat de situatie niet klopt en stopt daarom maar gauw.

Een basisregel is dat je jezelf wendt naar degene die spreekt. Dat verlangt de juf ook van de kinderen als zij zelf aan het woord is. De verbale boodschap en de non-verbale signalen komen in dit voorbeeld niet overeen; ze zijn incongruent.

Meestal ondersteunt je lichaamstaal wat je zegt.

Het kan gaan om

- > een aanvulling op het gesprokene, bijvoorbeeld door afwijzende en onderstrepende gebaren;
- > onderlinge afstemming in het gesprek, bijvoorbeeld door hoofdbewegingen en blikrichting;
- > oplettendheid tijdens het gesprek, bijvoorbeeld lichaamshouding en geluiden (mmm, ja...).

Het is onmogelijk om je lichaamstaal weg te laten.

• Fotografie Hanneke Verkleij

Basisregel: wend jezelf naar degene met wie je praat

Videoanalyses

Mensen zijn zich doorgaans niet van hun lichaamstaal bewust. Die meest nabije informatie blijft daarom voor onszelf het meest verborgen. Vandaar dat we in de opleiding studenten videoanalyses laten maken van een zelf geselecteerd fragment van hun communicatie met de leerlingen in een interactieve situatie. Zij analyseren onder andere de basiscommunicatie en daarbinnen apart nog de lichaamstaal.

Voor studenten geldt dat zij zich door die analyse meer van hun non-verbale gedrag bewust worden en er wel enkele werkpunten uithalen waarmee ze aan de slag gaan. Een mooi neveneffect is soms dat hun mentor op de stageschool dat dan ook voor zichzelf (weer eens) doet.

De meest in het oog springende uitdrukkingvormen zijn de volgende:

Mimiek Gezichtsuitdrukkingen worden als positief opgevat bij een ontspannen mond, rustig oogcontact en niet fronsen.

Ogen Veel en rustig oogcontact. Mensen die elkaar mogen, kijken elkaar langer aan. Je kunt ook meer signalen bij de ander aflezen. Bijvoorbeeld of je boodschap overkomt, hoe die aankomt en of de ander iets wil zeggen.

Stem Rustig spreken met variatie in toon komt positief over. De emotionele ondertoon van het gesprokene informeert ons.

Lichaamshouding een open houding wordt als positie-

ver ervaren dan een gesloten houding. Het zegt iets over de manier waarop je je in de relatie met anderen opstelt.

Gebaren Gebaren zijn onlosmakelijk verbonden met het spreken. Semantische synchronie tussen woord en gebaar betekent dat het gebaar en de uitspraak hetzelfde zeggen. Complementariteit van woord en gebaar is dat ze elkaar aanvullen.

Lichamelijke afstand Daarin zijn de intieme zone (je privéterritorium), de persoonlijke en de sociale zone in de omgang met je leerlingen het belangrijkste. Iedereen is gevoelig voor de onderlinge fysieke afstand. Je kunt te dichtbij staan, maar ook te veraf als je communiceert met iemand.

Voor meer informatie:

Wilt u een tekstfragment van een lichaamstaalanalyse lezen? Ga naar de website www.hjk-online.nl en klik op 'Downloads'.

Literatuur

- Heijkant, C. van den & Wegen, R. van der (2000). *De klas in beeld*. Heeswijk-Dinther: Esstede.
- Marwijk, F. Van (2009, 18 augustus), *Toon zelfvertrouwen*. www.lichaamstaal.nl
- Morris, D. (1994). *Natural History, De Naakte Aap, deel 1 Lichaamstaal* (documentaire). BBC & Warner Bros. Entertainment Inc. DVD Z9 88889.
- Watzlawick, P., Helmick Beavin, J. & Jackson, Don, D. (1987). *De pragmatische aspecten van de menselijke communicatie*, Deventer: Van Loghum Slaterus.

Ad van der Heijden is onderwijspedagoog en werkzaam op de Pabo van Avans Hogeschool in Breda